

УДК 371.132:004.031.42

С.А. НАХОД,
аспірант

Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля

МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО РОЗРОБКИ ТЕХНОЛОГІЇ ФОРМУВАННЯ ПРОГНОСТИЧНИХ УМІНЬ ПРАКТИЧНИХ ПСИХОЛОГІВ ЗАСОБАМИ ІНТЕРАКТИВНИХ ТЕХНОЛОГІЙ

Стаття присвячена теоретичному аналізу суті методологічних підходів, на яких базується розробка технології формування прогностичних умінь практичних психологів засобами інтерактивних технологій. Обґрунтовано вибір методологічних підходів на кожному із визначених методологічних рівней: загальнофілософському, загальнонауковому, конкретно-науковому, рівні методик і технік дослідження. У статті доведено, що тільки комплексне поєднання проаналізованих методологічних підходів забезпечує науково-методичні засади формування прогностичних умінь практичних психологів.

Ключові слова: методологія, педагогічна технологія, методологічні рівні, методологічні підходи.

Постановка проблеми. Розробка технології формування прогностичних умінь майбутніх практичних психологів засобами інтерактивних технологій потребує об'єктивності та надійності наукових висновків і залежить від загального підходу до розуміння сутності явищ і процесів, що досліджуються, тобто передбачає вибір теоретико-методологічних стратегій дослідження – наукового фундаменту, з позиції якого пояснюються основні педагогічні явища, розкриваються закономірності, що вирішальним чином впливають на теоретичну інтерпретацію цих явищ у майбутньому. Як зазначають дослідники, питання методології досить складне, отже, актуальне, оскільки в сучасній науковій літературі немає конкретних алгоритмів розкриття основних положень тієї або іншої проблеми, що досліджується.

Аналіз досліджень і публікацій. У межах нашого дослідження, виходимо з того, що методологія – це вихідні положення, реалізація яких лежить в основі здійснення теоретичної й практичної діяльності людини (В. Буряк, Ф. Василюк, М. Данилов, Н. Кушнарченко, В. Лозова, М. Скоткін, В. Шейко та ін.), а методологія педагогіки – це вчення про педагогічні знання, процеси його здобування, способи пояснення та практичного застосування з метою перетворення або вдосконалення педагогічної системи (В. Загвязинський, Р. Стаханов).

Аналіз різного роду досліджень показав, що низка вчених (М. Васильєва, Н. Гузій, Т. Рогова), обґрунтовуючи методологічні орієнтири дослідження, вважає за доцільне орієнтуватися на вихідні положення наукознавства, сформульовані В. Краєвським і Е. Юдіним, щодо існування таких методологічних рівнів та джерел дослідження – загальнофілософського, загальнонаукового, конкретно-наукового, рівня методик і технік дослідження. Інші ж, зокрема Л. Рибалко, методологічні засади розкривають шляхом розкриття суті методологічних підходів.

Мета статті полягає у розкритті суті методологічних підходів, на яких базується технологія формування прогностичних умінь практичних психологів засобами інтерактивних технологій.

Виклад основного матеріалу. Феномен «технологія» увійшов до педагогічної науки зі сфери виробництва, де він тлумачився як «сукупність технічних дій, спрямованих на створення матеріальних речей» [7, с. 22]; «сукупність виробничих процесів у певній сфері виробництва, а також науковий опис засобів виробництва» [10, с. 708]. На сьогодні технологія інтегрує досягнення науки й практики та являє собою складну систему, що постійно розвивається й до складу якої входять не лише штучні технічні пристрої, виробничі процеси, операції та ресурси, а й підсистеми соціальних наслідків, управління тощо [5, с. 245].

Щодо педагогічної технології (гр. *techne* – майстерність та *logos* – слово, вчення), то на сьогодні деякі дослідники [9] нараховують близько 300 трактувань терміна, що різняться не лише за формою, а й за змістом, який у них вкладається. Найбільш типові визначення:

- сукупність і порядок функціонування усіх особистісних, інструментальних та методологічних засобів, тобто певна алгоритмізація спільної навчально-виховної діяльності (М. Богданова, О. Кіяшко, М. Кларін, І. Лернер, Б. Лихачов, В. Шепель).

- впровадження в педагогіку системного способу мислення, проекту певної моделі педагогічної системи, реалізованої на практиці (В. Безпалько, С. Гончаренко, В. Монахов, Т. Самойленко, Т. Сакамото, С. Сисоєва, Д. Чернілевський).

- спеціально організований процес, який передбачає визначення найбільш раціональних засобів реалізації поставлених цілей (І. Волков, С. Гунько, М. Касьяненко, Г. Селевко, Н. Тализіна).

- процес модернізації дидактичної системи на основі вивчення і дослідної перевірки елементів, що її утворюють (Ф. Янушкевич). У цьому випадку мова йде про оптимізацію навчального процесу, тим самим поняття «технологічність» розглядається як синонім поняття «ефективність» (М. Кларк, Ф. Персиваль, К. Чедуїк) [4, с. 111].

У нашому дослідженні під технологією формування прогностичних умінь у майбутніх практичних психологів засобами інтерактивних технологій розуміємо сукупність процесів теоретичної і практичної діяльності викладачів ВНЗ, спрямованих на становлення й розвиток особистості майбутнього практичного психолога, а також систему цілей, методологічних підходів, принципів, змісту, методів, форм, засобів навчання, форм контролю й корекції, що поетапно упроваджуються в навчальний процес ВНЗ та гарантують досягнення кінцевого результату.

Нами обрано такий алгоритм створення технології формування прогностичних умінь майбутніх практичних психологів:

- встановлення мети, завдань, методологічних засад, принципів технології формування прогностичних умінь майбутніх практичних психологів;

- розробка критеріїв та показників сформованості досліджуваного феномену майбутніх практичних психологів та діагностування рівня сформованості прогностичних умінь майбутніх практичних психологів;

- моделювання змісту, форм та методів формування прогностичних умінь майбутніх практичних психологів;

- рефлексія власних досягнень у професійному й особистісному зростанні, самодіагностика, самокоректування;

- діагностика кінцевого рівня сформованості досліджуваного феномену в майбутніх практичних психологів.

Розглянемо більш докладно методологічні підходи, на які ми спиралися при розробці технології, виокремлюючи кожен методологічний рівень.

Щодо першого, філософського, рівня, який складають основні категорії діалектики, закони діалектичного матеріалізму й загальні принципи пізнання, вагомими для нашого дослідження виявилися такі категорії, як сутність, загальне, особливе та одиничне.

Сутність процесу формування прогностичних умінь практичних психологів розуміється нами як стійка сукупність усіх необхідних компонентів, зв'язків, залежностей, відношень, властивих цьому процесу як педагогічному феномену.

Одним із вихідних положень нашого дослідження була теза про те, що формування прогностичних умінь майбутніх практичних психологів має здійснюватися на основі органічної єдності загального, особливого та одиничного. Як загальне воно є складовою загальнопсихологічної підготовки майбутніх практичних психологів; як особливе – має свою спе-

цифіку, зумовлену імовірнісним характером визначення майбутнього, як одиничне – відображає залежність процесу від особистісних якостей студентів.

Методологічними засадами нашого дослідження виступають закони діалектичного матеріалізму – закон єдності та боротьби протилежностей, закон переходу кількості у якість і закон заперечення заперечення.

Згідно із законом єдності та боротьби протилежностей нами було виявлено суперечності, характерні для проблеми формування прогностичних умінь практичних психологів, розроблено, обґрунтовано й експериментально перевірено технологію формування прогностичних умінь практичних психологів засобами інтерактивних технологій, яка спрямована на їх подолання. Це дозволило отримати позитивні результати в процесі розв'язання досліджуваної проблеми.

Відповідно до закону переходу кількості у якість рівень сформованості прогностичних умінь майбутніх практичних психологів розглядається нами як інтегративне особистісне утворення, що є діалектичною єдністю функціональних і особистісних компонентів і може виявлятися на трьох рівнях залежно від кількісних характеристик окремих складників: низькому, середньому та високому.

Згідно із законом заперечення заперечення, у якому розкривається діалектична сутність розвитку, що трактується як процес, спрямований не тільки на ліквідацію старого, віджитого, але й на збереження та подальше вдосконалення того прогресивного, що було досягнуто на попередніх ступенях, нами під час розробки технології формування прогностичних умінь майбутніх практичних психологів враховувався позитивний досвід, накопичений у галузі професійно-психологічної підготовки практичних психологів високорозвинених країн і України.

Відповідно до вихідних положень теорії пізнання – принципів єдності теорії та практики, конкретно-історичного підходу до досліджуваної проблеми, єдності історичного та логічного, об'єктивності, всебічності, комплексного підходу тощо нами було передбачено всебічне, комплексне теоретичне та експериментальне вивчення предмета дослідження в його історичному та логічному розвитку.

Розглядаючи другий рівень методологічних знань – рівень загальнонаукової методології, до якого належать загальнотеоретичні підходи, що є засадничими основами певного кола наукових галузей, в нашому дослідженні ми спираємося на системний, діяльнісний і синергетичний підходи.

Наукова цінність системного підходу визначається тим, що він відображає світоглядний рівень дослідження; є універсальним методом пізнання; технологією дослідження, що протистоїть стихійності, суб'єктивізму, створює умови для послідовності і стабільності наукових пошуків. Він сприяє формуванню відповідного адекватного формулювання суті досліджуваних проблем у конкретних науках і вибору ефективних шляхів їх вирішення [3].

Системний підхід до аналізу сутності формування прогностичних умінь майбутніх практичних психологів зумовлює єдність всіх компонентів цього процесу, в основі якого знаходиться забезпечення безперервного інтелектуального, творчого й професійного розвитку умінь студентів до здійснення дій, спрямованих на отримання випереджаючої інформації про найбільш ймовірні тенденції розвитку об'єктів або суб'єктів психологічної діяльності на науковій основі під час навчання у вищому навчальному закладі.

Методологічна специфіка системного підходу полягає у тому, щоб адекватно виявити механізми формування прогностичних умінь та їх взаємодію. Орієнтація на системний підхід у нашому дослідженні передбачає з'ясування структури, взаємозв'язків елементів, їх функціонування, цілісність розвитку, динаміку формування, сутність та особливості прогностичних умінь майбутніх практичних психологів.

Отже, за такого підходу процес формування прогностичних умінь майбутніх практичних психологів досліджується як цілісна система, упорядкована множина взаємопов'язаних компонентів (мети, змісту, методів, засобів, форм і результатів навчання), що є цілісним утворенням.

Ключовими положеннями діяльнісного підходу є принцип єдності свідомості та діяльності, а також принцип інтеріоризації-екстеріоризації. Згідно з першим із них саме діяльність обумовлює формування в людини всіх психічних процесів і свідомості, а вони, у свою

чергу, виявляючись регуляторами діяльності, є умовою її подальшого вдосконалення. Залучення суб'єкта до діяльності приводить до об'єднання численних і різних за складністю її компонентів у функціональну психологічну систему діяльності. При цьому індивідуальні якості, з яких складається остання, під впливом вимог діяльності розвиваються, набуваючи рис оперативності та пристосованості до цих вимог.

Особливе значення має для нас принцип інтеріоризації-екстеріоризації. Він характеризує механізм засвоєння особистістю суспільно-історичного досвіду. Як вихідна форма будь-якої діяльності розглядається спільна, колективна діяльність, під час якої завдяки інтеріоризації – засвоєнню структур зовнішньої соціальної діяльності – відбувається формування психологічної системи діяльності [3].

Отже, з позицій діяльнісного підходу розглядаємо процес формування прогностичних умінь практичних психологів як специфічний вид діяльності, у ході якого: здійснюється вплив на мотиви та інтереси студента; до цілей навчальної діяльності включається формування прогностичних умінь з перспективою подальшого їх розвитку у майбутній професійній діяльності; провідна роль належить власній активності суб'єкта, результатом якої є не тільки перетворення зовнішнього світу, а й формування специфічного, цілісного, відносно самостійного внутрішнього світу людини; відбувається спільне прийняття рішення, яке є результатом аргументованого обговорення різних точок зору на проблему, що розглядається.

Синергетичний підхід – це міждисциплінарний науковий напрям, що ґрунтується на ідеях системності та цілісності світу, уявленнях людини про світ і себе в ньому; теорією систем, що саморозвиваються, самоорганізуються, процесів становлення «порядку через хаос», нестійкості як основоположної характеристики процесів еволюції [8, с. 79]. Використання синергетичної методології для вирішення окресленої проблеми означає, що:

- формування прогностичних умінь майбутніх практичних психологів не можна вважати планомірно-поступовим, лінійним процесом. Він обов'язково супроводжується кризами, подолання або запобігання яких зумовлюють необхідність негайного аналізу (самоаналізу), перебудову професійної картини світу майбутнього фахівця;
- прогностичні уміння майбутніх практичних психологів варто розглядати як складно організовану систему, якій неможливо нав'язати шляхи розвитку без урахування внутрішніх потреб особистості;
- ефективність формування прогностичних умінь не виключає фактор випадковості;
- аналіз стану сформованості прогностичних умінь є підґрунтям для прогностичної діяльності, виокремлення варіантів подальшого їх розвитку;
- процес формування прогностичних умінь має здійснюватися за умови узгодження темпів розвитку суб'єктів, що беруть участь у цьому процесі;
- результати сформованості прогностичних умінь майбутніх практичних психологів мають бути затребувані освітнім простором ВНЗ, соціальним та професійним оточенням.

За такими специфічними особливостями розглядаємо процес формування прогностичних умінь майбутніх практичних психологів через самоорганізацію, коли зовнішні умови створюють поле можливостей та подальшого саморозвитку на основі самоорганізації. Студент як суб'єкт зазначеного процесу здійснює вільний вибір форми самореалізації через розмаїття видів професійно спрямованої діяльності, змодельованої засобами інтерактивних технологій.

До третього рівня методології педагогіки – рівня конкретної наукової методології – належать інтернаукові знання всього комплексу наук про людину. Здійснюючи наше дослідження, ми спиралися на основні положення компетентнісного, особистісно-орієнтованого та контекстного підходів.

Компетентнісний підхід – це підхід, що передбачає спрямованість освітнього процесу на формування та розвиток ключових і предметних компетентностей особистості, результатом якого буде формування загальної компетентності людини, що є сукупністю ключових компетентностей, інтегрованою характеристикою особистості. Така характеристика має сформуватися у процесі навчання і містити знання, вміння, ставлення, досвід діяльності й поведінкові моделі особистості [6].

Компетентнісний підхід у системі формування прогностичних умінь майбутніх практичних психологів вимагає зміщення акцентів із засвоєння визначених державними стан-

дартами знань, умінь і навичок на формування здатності практично діяти, приймати ефективні рішення; застосовувати технології прогнозування; активну професійну позицію в усіх сферах діяльності.

Прогностична компетентність майбутнього практичного психолога розглядається нами як інтегрована якість особистості, що визначає складне індивідуально-психологічне, поліфункціональне утворення професійних теоретичних знань, ціннісних установок, особистісних якостей і практичних умінь психолога у сфері психологічного прогнозування, а також мотиваційно-ціннісного ставлення до прогностичної діяльності, прагнення до планування власного професійного самовизначення та особистісного розвитку.

Сформована у майбутнього практичного психолога компетентність у здійсненні прогностичної діяльності обумовлює рівень його професійної підготовки, оскільки такого фахівця вирізняє здатність з-поміж розмаїття рішень, технологій обирати найбільш оптимальні, підвищити ефективність процесу професійної діяльності; ця компетентність передбачає постійне оновлення знань, оволодіння новою інформацією, формування умінь відповідно до змін у суспільстві для успішного вирішення професійних завдань.

Отже, у контексті компетентісного підходу результат формування прогностичних умінь ми розглядаємо як сформованість у студентів прогностичної компетентності у процесі їх навчання у ВНЗ.

Особистісно-орієнтований підхід у педагогіці реалізується через певним чином побудовану діяльність, яка має не тільки зовнішні атрибути спільності, але й своїм внутрішнім змістом передбачає співробітництво, саморозвиток та соціалізацію суб'єктів навчального процесу, виявлення їх особистісних функцій, що вирішується за допомогою технологізованості знань. Орієнтація на особистість у педагогічній науці перш за все пов'язана з розробкою способів реалізації особистісно-орієнтованих цілей навчання та виховання, розробкою та обґрунтуванням змісту та методів, які відповідають цим цілям, зміною стилю педагогічного спілкування, стимулюванням до самостійності, формуванням прагнення до індивідуальних інтелектуальних зусиль [1].

Цей підхід спонукає педагогів на визнання студента активним суб'єктом навчально-виховного процесу, взаємини учасників якого будуються за суб'єкт-суб'єктним принципом; створення умов для повноцінного прояву й гармонійного розвитку всіх особистісних функцій студентів на фоні їх професійного становлення, набуття професійних знань і умінь, формування своєрідного особистісного досвіду.

За цього підходу впливам зовнішнього характеру надається особистісний сенс. Формування прогностичних умінь стає керованим завдяки механізму вибірковості, що забезпечується гармонійним балансом між зовнішніми впливами і внутрішніми процесами – персоналізацією, самоідентифікацією, самореалізацією та ін. В умовах вищої школи це передбачає проектування навчально-виховного процесу таким чином, щоб під час формування прогностичних умінь студентів одночасно впливати на їх свідомість, розвивати їх почуття і виробляти навички і звички професійно спрямованої поведінки, сприяти формуванню особистих переконань (мотивів), якими майбутні фахівці будуть керуватися у професійній діяльності.

Контекстний підхід – це підхід, що передбачає моделювання та організацію навчального процесу за допомогою комплексу дидактичних форм, методів і засобів предметного та соціального змісту майбутньої професійної діяльності студентів. Навчальна діяльність стає особистісно значущою, оскільки в ній простежуються особливості майбутньої професії, завдяки чому створюються реальні можливості для розвитку не тільки навчально-пізнавальної, але й професійної мотивації студентів. За такої умови навчальний матеріал набуває для них особистісного змісту, який виражається в переживанні професійної значущості засвоєваних знань і виконуваних дій, що, у свою чергу, є важливим чинником стимулювання пізнавальної активності студентів і формування у них ціннісного ставлення до професії практичного психолога. Моделювання у змісті й способах організації навчання особливостей психологічної діяльності забезпечує перехід від теоретичного осмислення професійних знань до їх прикладного застосування. За такого підходу студенти не тільки дізнаються про можливі способи використання фахових знань у майбутній діяльності, але й отримують можливість відразу ж під час занять оперувати ними [2].

Формування прогностичних умінь фахівця за умов контекстного підходу у навчанні здійснюється в ході послідовного залучення студентів до трьох базових та низки проміжних форм діяльності. Базовими є навчальна, квазіпрофесійна і навчально-професійна діяльності, перехідними – форми діяльності, що відповідають конкретним завданням навчання на відповідних етапах підготовки майбутніх фахівців.

Отже, контекстний підхід сприяє досягненню низки важливих з погляду розвитку професійної спрямованості майбутніх практичних психологів цілей: підвищенню їхньої пізнавальної активності; формуванню пізнавальної та професійної мотивації; формуванню ціннісного ставлення до професії практичного психолога; забезпеченню поступового переходу студентів від навчальної до професійної діяльності.

Четвертий рівень методології педагогіки – технологічний – становлять підходи, що є засадничими основами розв'язання певної наукової проблеми. В нашій роботі, з метою визначення загального рівня сформованості прогностичних умінь у майбутніх практичних психологів ми використали комплекс методів, які застосовувались для оцінки кожного з компонентів структури прогностичних умінь: мотиваційного, змістовного, операційного та рефлексивного.

Рівень сформованості мотиваційного компонента визначався нами за допомогою методики визначення рівня мотивації досягнення А. Мехрабіана в модифікації М. Магомед-Емінова; методики визначення мотивації навчання студентів у ВНЗ Т. Ільїної; авторської модифікації методики «Перспектива мого життя» Е. Міско і Н. Тарабріної.

Рівень сформованості змістового компоненту визначався за допомогою тестових завдань, розроблених А. Присяжною в авторській адаптації; методики «Здібність до прогнозування» Л. Регуш.

Застосування методик «Багатоваріантність прогнозу розвитку ситуації (поведінки)» та «Прогностичне завдання» Л. Регуш в авторській адаптації дозволили оцінити рівень сформованості операційного компоненту прогностичних умінь.

За допомогою методики дослідження рівня суб'єктивного контролю Е. Бажина, методики «Визначення індивідуальної міри рефлексивності особистості» А. Карпова та методики «Особистісні фактори прийняття рішень» Т. Корнілової нами було визначено рівень сформованості рефлексивного компонента прогностичних умінь студентів.

Висновки. Незважаючи на те, що кожен із наведених підходів розкриває сутнісні характеристики явищ, розробка технології формування прогностичних умінь у майбутніх практичних психологів засобами інтерактивних технологій не може обмежуватися якимось одним з них. Тільки комплексне поєднання проаналізованих концептуальних підходів створює передумови для глибокого розуміння і осягнення суті досліджуваного феномену та ефективного обґрунтування науково-методичних засад його формування у студентів ВНЗ як стратегічного напрямку їхньої підготовки.

Список використаних джерел

1. Божович Л. И. Личность и ее формирование в детском возрасте / Л.И. Божович. – М.: Просвещение, 1968. – 422 с.
2. Вербицкий А.А. Активное обучение в высшей школе: контекстный поход / А.А. Вербицкий. – М.: Высшая школа, 1991. – 206 с.
3. Гавриш І.В. Теоретико-методологічні основи формування готовності майбутніх учителів до інноваційної професійної діяльності: дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.04 / Ірина Володимирівна Гавриш. – Харків, 2006. – 572 с.
4. Єремєєва В.М. Педагогічна технологія підготовки майбутніх учителів до індивідуалізації навчання учнів: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / Єремєєва Віра Модестівна. – Житомир, 2002. – 243 с.
5. Зеер Э.Ф. Психолого-дидактические конструкты качества профессионального образования / Э.Ф. Зеер // Образование и наука. – 2002. – № 2.
6. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи / за заг. ред. О.В. Овчарук. – К.: К.І.С., 2004. – 112 с.
7. Левицкий Л.В. Профессия – инженер-машиностроитель / Л.В. Левицкий, Б.Х. Рубинович, Б.Н. Бирюков, В.А. Аксенов. – Иркутск: Изд-во Иркут. ун-та, 1984. – 144 с.

8. Лутай В.С. Філософія сучасної освіти: навч. посіб. / В.С. Лутай. – К.: Центр «Магістр-S» Творч. спілки вчит. України, 1996. – 256 с.

9. Назарова Т.С. Педагогические технологии: новый этап эволюции / Т.С. Назарова // Педагогика. – 1997. – № 7. – С. 24.

10. Ожегов С. И. Словарь русского языка / С.И. Ожегов; под ред. д-ра филол. наук, проф. Н.Ю. Шведовой. – 13-е изд., испр. – М.: Рус. Яз., 1981. – 816 с.

Статья посвящена теоретическому анализу сущности методологических подходов, на которых базируется технология формирования прогностических умений практических психологов средствами интерактивных технологий. Обоснован выбор методологических подходов на каждом из методологических уровней: общефилософском, общенаучном, конкретно-научном, уровне методик и техник исследования. В статье доказано, что только комплексное сочетание проанализированных методологических подходов обеспечивает научно-методические основы формирования прогностических умений практических психологов.

Ключевые слова: методология, педагогическая технология, методологические уровни, методологические подходы.

The article is devoted to the theoretical analysis of the essence of the methodological approaches on which is based the development of the technology of formation the predictive abilities of the practical psychologists by the means of interactive technologies. There is justified choice of methodological approaches on the each methodological level: general philosophical, general scientific, concrete scientific, on the level of methods and techniques of researching. The article fixes that only complex alliance of the analyzed methodological approaches gave scientific and methodical bases of the formation of the predictive abilities.

Key words: methodology, pedagogical technology, methodological levels, methodological approaches.

Одержано 4.10.2014.